

A huszita mozgalom František Palacký értelmezésében

Berkes Tamás

František Palacký a 19. századi cseh nemzeti újjászületés legnagyobb alakja, történétíró és politikus, akinek meghatározó szerepe volt a cseh nemzet modern történeti narratívájának megalkotásában. Már fiatalon elhatározta, hogy életét a cseh történelem feldolgozásának szenteli, s mindenképpen megírja a huszita mozgalom történetét.¹ A kiváló stílusú, hatalmas forrásanyagot felvonultató mű fel van vértvezve a 19. századi történetírás valamennyi módszertani erényével, egyes megállapításai máig maradvónak bizonyultak, ám a szöveg egészét átszövő eszmei mondanivaló nyilvánvalóan a cseh nemzetépítés céljait szolgálta. Éppen ez a kettősség magyarázza azt, hogy a huszita korszak Palacký által megalkotott képe a cseh történeti tudat legállandóbb tényezői közé tartozik (jóllehet ideológiai indíttatású megállapításait már a századfordulón kikezdte a cseh szaktudomány).

A hatalmas elbeszélésfolyamat célszerű egyetlen egészként kezelni, mivel nem csak a szerző kutatási eredményeit tartalmazza, hanem történetfilozófiai, politikai és erkölcsi nézeteit is. A cseh újjászületési mozgalom irodalmi-filológiai jellegének megfelelően a művésziileg megformált történetírói alkotás felfogható úgy is, mint a hiányzó nagy nemzeti eposz pótlása.² Természetjogi felfogásának megfelelően Palacký az anyanyelvnek és a cseh tradíciónak kitüntetett szerepet szán, s elbeszélését áthatja a modern nemzeti eszmét felkínáló szándék. Közlebb lépve azonban a hatalmas életműhöz, az árnyalatoknak és belső ellentmondásoknak olyan szövevényes gazdagsága tárul föl, ami arra a természetes tényre utal, hogy a szerző nézetei az események sodrában folyamatosan módosultak. A Csehország története (*Geschichte von Böhmen*) első kötete 1836-ban jelenik meg, mely a kezdetektől 1197-ig tárgyalja az ország történetét. A német változat 1845-ben kiadott harmadik kötete 1419-ig jut el, ettől fogva azonban a szerző csehül írja az elsődleges szöveget, s azt fordítják németre. A cseh változat első része csak 1848-ban, a forradalom előestéjén lát napvilágot, s egy olyan új előszót tartalmaz, mely kulcsszerepet tölt be az egész életmű értelmezésében.

Az a gondolati konstrukció, ami a híres előszóból kiolvasható, kétségtelenül a korabeli nacionalizmus bélyegét viseli magán, s ma már tévesnek minősíthető előfeltevésekből indul ki. Művének korábbi német nyelvű változatahoz képest a cseh karaktert (češtví) már nem a szlávság és a németiség szintéziséként értelmezi, hanem kidomborítja a

1 PALACKÝ, František: *Korrespondence a zápisky III.* NOVÁČEK, Vojtěch Jaromír (szerk.), Nákladem České akademie, Praha, 1911, 30, 74; FISCHER, Josef: *Mýšlenka a dílo Františka Palackého.* Čin, Praha, 1926, 99-100.

2 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ.* Československý spisovatel, Praha, 1983, 22.

cseh történelem szláv jellegét, túlhangsúlyozva csehek és németek szembenállását.³ A szláv előidőket mint békeszerető földművesek idillikus világát írja le, melyben nem nehéz felfedezni a liberális koreszmék visszavetítését a régmúltba: „A régi szlávok legfőbb jellemzője, hogy a szabadság és egyenlőség megillette a közösség összes polgárát”.⁴ Később pedig így fogalmaz: „Bevett szokás volt az összes lakos általános szabadsága, a jog és a törvény előtti egyenlőség”, a népgyűlésnek felelős kormányzat, és a „közsabadság dicsőséges védbástyája, az esküdtszék”.⁵ Ezzel szöges ellentétben áll a németek harcias, hódító karaktere, melyet „nem a szabadság érzése vagy szükséglete, hanem a hatalom és a javak utáni vágy hevített”.⁶ A szlávok szabadsága azonban anarchisztikus jelleget öltött: elutasították a rend és a kormányzat erős kötelekeit, kivonták magukat a kiemelkedő személyiségek hatása alól, nem gondoskodtak az önvédelemről. A megsemmisülés veszélye idézte elő, hogy „idők múlásával a szláv is kénytelen volt szokásain változtatni, nemzeti életébe római és német elemeket vegyíteni”.⁷

A történetfilozófiai koncepció megértéséhez hangsúlyozni kell, hogy Palacký poláris ellentétek egységeként szemlélte a világot. A természeti eredetű harmónia szükségképpen megbomlik, átalakul összeegyeztethetetlen princípiumok harcává, de a küzdelem szakadatlanul a harmónia helyreállítására irányul. A szerző ezt a Schelling és Hegel nézeteit vegyítő filozófiai álláspontot fordítja le a nemzeti történelem nyelvére.⁸ Íme a kulcsmondat: „Az egész cseh–morva történelem fő tartalma és alapvonása abban rejlik, hogy a szlávok szakadatlan kapcsolatban és ütközésben állt a rómaiak és a németek világával”.⁹ Majd még egyértelműbben: „Miótán pedig Róma nem közvetlenül érintkezett a csehekkel, hanem szinte kizárólag német közvetítés által, ezért azt mondhatjuk, hogy a cseh történelem főként a németességgel folytatott küzdelmen alapszik, vagyis a német rend és szokások átvételén, illetve elutasításán”.¹⁰

A hangsúly egyszerre van az átvételen és az elutasításon: a kooperáció és a konfrontáció. Palacký úgy tekintette ezt a szimbiózist, mint a cseh történelem lényegi adottságát, melyben az együttélésből fakadó előnyök és hátrányok kölcsönösen feltételezik egymást — „ösztonözve” és „gátolva” mind a két felet. Nem egészen helytálló tehát az a közkeletű elképzelés, mely szerint Csehország története Palacký ábrázolásában nem egyéb, mint csehek és németek ezer éven át tartó, könyörtelen küzdelmének a történelme. A szerző kétségtávolú létező, bár kezdetben elfojtott németellenes érzülete 1848 előtt nem kifejezetten az ország német nyelvű lakossága (különösen nem az egy tömbben élő vidéki német népesség), hanem az államélet „germanizációja” ellen irányult. A cseh nemzeti újjászületés legfőbb kerékkötőjének az összbirodalmi lojalitást előtérbe állító,

3 VÁLKA, Josef: *Německá a česká verze Palackého Dějin*. Sborník PFFBU, C. 15. (1968) 89.

4 PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Kvasnička a Hampl, Praha, 1939, I., 10.

5 Uo., 12.

6 Uo., 9.

7 Uo., 10.

8 FISCHER, Josef: *Myšlenka a dílo Františka Palackého*. Čin, Praha, 1927, II., 33.

9 PALACKÝ, 1939, 10.

10 Uo.

elnémetesedett cseh bürokráciát, illetve az állam német jellegét kidomborító intézményeket (hadsereg, iskola, egyház) tekintette. Csak a nemzeti harc logikája vezette oda, hogy 1848 után egyre inkább a németekre osztotta ki az „örök ellenség” szerepkörét.¹¹ Művének felvilágosult, univerzalisztikus rétege, mely koncepciójában, eszme- és ízlésvilágában egyaránt kimutatható, megővta azonban attól, hogy az etnikai radikalizmus végleteibe tévedjen.

A korabeli felfogásnak megfelelően Palacký a feudalizmust igazságtalan, népének természetétől idegen, egykor erőszakosan bevezetett intézménnynek látta. Bekapcsolódott a restauráció kori francia történetírásból kiindult diskurzusba, mely a feudalizmus születését a hódítással magyarázza. Ez a nézete kialakult már azelőtt, hogy megismerte volna Guizot és Thierry műveit, de 1846-os nizzai tartózkodása idején, amikor a cseh változat első kötetén dolgozott, a liberális francia történészek hatására kikristályosodtak nézetei.¹² A francia példát azonban nem lehetett közvetlenül alkalmazni a cseh viszonyokra, ezért a „hódítást” a német kihívással helyettesítette. A feudalizmus a germán szellemiség terméke, mely összeegyeztethetetlen a szláv demokrácia és a modern liberális alkotmányosság elvével. Csehország feudalizációja a német hódítás, a külső veszély elhárítása érdekében ment végbe. Az országon belül kialakult az arisztokratikus és demokratikus erők harca, mely az ősi szláv rend legyőzésével ért véget. Ez az átalakulás II. Ottokár (1253-1278) uralkodása idején vette kezdetét, és a huszita háborúkkal zárult le.

A huszitizmus történetét három változatban írta meg. Az 1845-ben megjelent német változat csak 1419-ig, a fegyveres harc kirobbanásáig jut el, melynek kiadásakor tekintettel kellett lennie a cenzúrára is (bár végül csak apró engedelményekre kényszerült).¹³ Az 1848/49-es forradalmi időszak lezárultával váratlan döntést hozott: nem a németül már megjelent II. kötet cseh változatát adja ki, hanem a huszitizmussal foglalkozó III. kötet első részét, kibővítve a háború 1424-ig – Žižka haláláig – terjedő szakaszával. Döntését nyilvánvalóan a forradalmi év tapasztalatai (a cseh nemzeti mozgalom veresége és a személyét ért támadások) motiválták. Nem keresett persze közvetlen analógiákat, de hitet akart tenni az alkotmányos és demokratikus elvek mellett, melyeknek előképeit finoman belerajzolta a lelkiismereti szabadságért küzdő husziták forradalmi elszántságába. A kötet új szövegrészeiben – hivatkozva a polaritás törvényére – a katolicizmus és a protesztantizmus ellentétére építi az elbeszélést, nyomatékosítva Husz János szellemi örökségét, valamint a háború során kiélesedő etnikai ellentéteket, de történetírói feladatának tekinti, hogy igyekezzék megőrizni a tárgyilagosságát.¹⁴ A huszita történet bemu-

11 RAK, Jiří: *Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy*. H&H, Praha, 1994, 99-100.

12 VÁLKA, JOSEF: *František Palacký – historik*. In MYŠKA, Milan (szerk.): *Památník Palackého 1798-1968*. Profil, Ostrava, 1968, 46.

13 KOŘALKA, Jiří: *František Palacký*. Argo, Praha, 1998, 220-228.

14 „Az események hű krónikása törekedni fog rá, hogy egyik párt szenvedélyében se osztozzon, a döntést magasabb ítélre bízva, tudván tudva, hogy a hit sohasen azonos az emberi erőfeszítéssel megszerezhető tudással. (...) Ám ha a vitába idegen elemként az emberi indulat keveredik, ha az önzés és a becsvágy, a hatalmaskodás és a haszonlesés, a gőg és a gyűlölet kétszínűen a saját céljaira használja fel eszközül még a legszentebb dolgokat is: az erkölcsi érzék akkor nem hallgathat, hiszen ez a kettősség már abba a körbe tartozik, ahol nincs és nem is lehet vita az igazságról és a családságról, a jogról és a jogtörésről”. František PALACKÝ: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. III. Kvasnička a Hampl, Praha 1939. 8.

tatása azonban itt nem fejeződik be, mert élete végén, 1870 és 1872 között újra módosítja művének néhány passzusát. Ez a végleges, kanonizált változat, melyben a németellenes érvelés radikálisabb formát ölt. Néhány helyen a „huszita” szót a „cseh nemzet” kifejezéssel cserélte fel, és ezzel még erősebb etnikai színezetet adott az eseményeknek.¹⁵ Beszúrt például egy mondatot az 1408-as események leírásához, amikor a pápasággal átmenetileg szembekerült IV. Vencel király, megharagudván a német professzorokra, kiadta híres Kutna Hora-i dekrétumát, mely az egyetem irányítását az addigi német szavazattöbbséggel szemben a cseheknek adta át. Az új kommentár így hangzik: „Elérkezett a döntő pillanat mind a reformációs, mind a nemzeti irányzatok számára: vagy most török meg a prágai németek gőgjét, hatalmaskodását és túlsúlyát a felbőszült király segítségével, vagy soha többé”.¹⁶ Nem szabad tehát elfelejteni, hogy a huszitizmus történetének mai definitív kiadása magán viseli az idős szerző keserű haragjának lenyomatát, melyet az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés csehekre nézve kedvezőtlen megoldása táplált.

A huszita fejezet nagyszabású, aprólékosan kidolgozott konstrukcióra épül, mely a nemzet problémáit a világ egészéhez mérten teszi megfontolás tárgyává. A huszita mozgalom beilleszkedik egy nagy koráramlatba, mely a keresztény szellemiséget ki akarta szabadítani a merev tekintélyhit szorításából.¹⁷ A pusztá tekintélyhit alapján álló római egyház tagadta a „személyes meggyőződés” jogát, és ez idézte elő a „meghasonlást”, ami a katolicizmus és a protestantizmus szétválásához vezetett.¹⁸ A huszita eretnecség Palacký szerint emlékeztet ugyan a valdens mozgalomra, de eredetét tekintve nem ebben gyökerezik, hanem a csehországi „sajátos okok” terméke.¹⁹ Ennek lényege, hogy a régi szláv hagyományba beágyazott keresztény életeszemély közel áll a kereszténység laikus felfogásához, mely az úrvacsora szentségét tekinti a lélek üdvözülésének legfőbb eszközül, és a szentség felvételét – a laikus hívek áldozását – az erényes élet alapkövetelményei közé sorolja.²⁰ Ezt a vallási elképzelést mélyíti el a cseh gondolkodás „eredendő demokratizmusa”, mivel a 15. században a rendi-feudális különbségek még nem eresztettek mély gyökereket.²¹ Az ősi szláv demokratizmusból fakadó „sajátos ok” vezette el a cseh nemzetet a nagyszabású lehetőséghez, hogy fellépessen a világtörténelem színpadára, és önálló, saját hangon szóljon bele a világ sorsának alakításába. A nemzet ugyanis akkor lép hivatása magaslatára, amikor céljai egybeesnek a kor méhében érlelődő általános emberi törekvésekkel.

Palacký nagyszabású freskójából lépésről lépésre bontakozik ki a cseh nemzet küldetése, hogy „végigjárja a konstanzi máglyák fényével megvilágított utat”, kiállva azért az elvért, hogy a „keresztény igazság forrása (...) a Szentírásra támaszkodó emberi értelem”, és ezáltal elősegítse az „emberi lélek akadálytalan kibontakozását, a nagyobb sza-

15 VÁLKA, 1968, 85.

16 PALACKÝ, 1939, 80.

17 Uo., 3.

18 Uo., 9, 7.

19 Uo., 14-15.

20 Uo., 30-31

21 Uo., 31.

badság és méltóság kivívását”.²² Kétségtelen persze, hogy a történész itt a maga korának szellemében teremti meg az összhangot a huszita hagyomány és a liberális kor eszményei között, hiszen a középkori jellegű vallási mozgalmat a polgári szabadságesszme és a demokratikus társadalmi rend előfutáraként ábrázolja. A koncepció érvényessége azon a kérdésen fordul meg, hogy a cseh szlávok valóban demokratikus viszonyok között éltek-e a korai középkor törzsi társadalmában, hiszen Palacký azt feltételezi, hogy a huszita mozgalom ezt a nem teljesen elhalványult hagyományt aktualizálta. Annyi bizonyos, hogy nem légből kapott állításról van szó, mert a korabeli tudományos diskurzus széles körben hivatkozott a régi szlávok idealizált közösségi karakterére. A hatalmas anyagból utalni lehet Herder „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit” című híres könyvére, melynek szláv fejezetét a cseh nemzetébredtő mozgalom tagjai bibliaként forgatták, és mely banális módon eszményítette a romlatlan természetességet és népi őskultúrát hordozó szláv népeket. Bár a „jó vadember” rousseau-i idilljének átvétele ellentétben állt a történeti forrásokkal, tartós hatást gyakorolt a romantikus szellemű történetírásra. Két lengyel tudós, Ignacy Benedykt Rakowiecki (1783-1839) és Waclaw Aleksander Maciejowski (1793-1883) jogtörténeti kutatásai azon a feltételezésen alapultak, hogy a szláv népek ősi törvényei és intézményei egységes rendszert alkotnak. 1837-ben jelent meg Pavel Josef Šafařík (1795-1861) nagy hatású műve, a „Slovanské starožitnosti” (Szláv régiségek), mely komoly tudományos vállalkozás volt ugyan a régi szlávok 456 és 988 közötti korszakának összehasonlító és komplex ábrázolására, de rányomta bélyegét a „szív és fantázia” jegyében formált „teoretikus spekuláció”.²³ Átveszi például Rakowiecki nézetét a kifinomult ősi szláv műveltségről, mely az indiai eredetnek köszönhetően már a kereszténység előtt nagyszerű civilizációs eredményeket mutatott fel. A szlávok akkor vesztették el kulturális képességeik java részét, amikor alárendeltségbe kerültek a hódító harcok népeknek.²⁴

A romantikus historizmus szemlélete Palacký esetében is a hazafias agitáció igényéből fakadt, de Šafaříkhoz képest sokkal kevésbé volt apologetikus a régi szlávokkal kapcsolatban. Abból indult ki, hogy a szláv csehek a régmúltban államot alapítottak, mely történeti változásokon ment ugyan keresztül, de a jogi folyamatosság fennmaradt. Felfogása szerint a cseh állam realitása nem csak a történelmi folyamatban gyökerezik, hanem a történetileg kialakult eszmékben is, melyeket a nemzedékek hagyományoznak át. Ennek bemutatását erkölcsi és pedagógiai feladatának tekintette.²⁵ A romantikus szemlélet nem akadályozta meg abban, hogy viszonylag reálisan érzékelje a cseh társadalom változásait, alkalmazva a forráskritika módszerét is. Arra a következtetésre jutott, hogy a 13. század derekáról származó cseh történeti források sokkal régebbi eredetűek, mint a fennmaradt latin iratok datálása. Feltételezte ezért, hogy a törzsi társadalom keretei között a cseh szlávok demokratikus viszonyok között éltek, de a pontos fogalomhasználattal szemben a „demokráciát” csak a törvény előtti egyenlőségre értette, nem terjesztve

22 Uo., 237.

23 ŠTAIF, Jiří: *Historici, dějiny a společnost*. I. FFUK, Praha, 1997, 60.

24 Uo., 60.

25 Uo., 55.

ezt ki a politikai és szociális szférára. Egyetértett azzal, hogy léteztek birtok nélküli tagjai az akkori társadalomnak, de tagadta azt, hogy törzsi környezetben kialakult volna a jobbágság, vagy netán a rabszolgatartás. Megkülönböztette azokat, akik személyileg szabadok, de anyagi értelemben függésben voltak, valamint azokat, akik egyik vagy másik szempontból nem voltak szabadok, mert jobbágyi közttségek között dolgoztak a törzsi vezetők birtokain. Meg volt győződve arról, hogy a 13. század közepéig a cseh társadalom nem volt feudális jellegű, mert nem léteztek rendi kiváltságok. Kutatásaiban számos utalást talált arra, hogy a feudalizmus a társadalom belső fejlődési folyamatában alakult ki, nem pedig a német-római jogrend importjaként, de ezt felülírta saját történelmi koncepciója, mely a külső hatást tartotta elsődlegesnek.²⁶

Palacký munkája óta könyvtárnyi irodalom született a szlávok – és köztük a csehek – legrégebbi történetéről. A pozitívista tudomány már a 19. század végén elutasította a „szláv rend“ romantikus utópiáját, de a kérdés azóta sem jutott teljesen nyugvópontra. A történészek között is vannak, akik úgy ítélik meg, hogy Palacký nem csupán politikai eszméit vetítette vissza a korai szláv történetre, mert az általa rajzolt kép reális elemeket tartalmaz, és mint tudományos hipotézis, máig figyelmet érdemel.²⁷ Az az elképzelés persze, mely a „néplélek“ vagy a „nemzeti szellem“ állandóságából indul ki, szakmai körökben már régóta nem tartható, mert az egyes népek kulturális identitását egymásnak feszülő elemek konglomerátuma adja ki, és folyamatos változásban van. Az újabb kutatások megegyeznek abban, hogy a frank hódítás előtti „barbár“ német és szláv törzsek berendezkedése és jogfelfogása között nem volt lényeges különbség (etnikai alapon nem lehet a „harcos“ és „szelíd“ karakterológiát kiosztani közöttük).²⁸ A különbségek később keletkeztek, amikor a különböző térségek eltérő mértékben és eltérő dinamikával kerültek a római jogot közvetítő frank, majd német befolyás alá. A szláv világ nagyobbik fele, valamint a skandináv és magyar területek, kimaradtak a római örökséget hordozó hódítók közvetlen terjeszkedéséből, ezért a kereszténységet felvett közép-európai barbár államok csak külföldi mintákat vettek át (s az átvétel nem azonos a kívülről kikényszerített átalakulással). Ahol hiányzott a római örökség, a barbár államok kénytelenek voltak a hagyományos törzsi társadalmakra támaszkodni, melyeket a rokoni összetartozás mély érzése, szigorú kollektívizmus és a hagyományok domináns érvényesülése jellemzett. A törzsi szervezet felbomlása után a vidéki népesség nem kényszerült a földesúri hatalom alá, mert az ősi jogszokások ereje, illetve a királyt megillető – törzsi eredetű – kötelezettségek megfelelő védelmet nyújtottak. Ebben az archaikus szerkezetben az állam nem törhetett brutális módon a köznépi szabadok hagyományos jogai ellen, mert nem tudott volna kormányozni a helybeli közösségek együttműködése nélkül. Mintegy három évszázadra volt szükség, hogy a cseh, lengyel és magyar állam régiójában gyökeret ver-

26 Uo., 57-58.

27 VALKA, 1968, 45.

28 MODZELEWSKI, Karol: *Das barbarische Europa: Zur sozialen Ordnung von Germanen und Slawen im frühen Mittelalter*. Fibre, 2011. [Lengyelül 2004, franciául 2006, olaszul és litvánul 2008.] – Magyar nyelvű összefoglalás: MODZELEWSKI, Karol: *Római Európa, feudális Európa, barbár Európa*. Aetas, 3 (2000), 5-23.

jenek a nyugati feudális intézmények. A 13. század végére játszódik le az „immunitás“, vagyis a fejedelmet és tisztségviselőit megillető előjogok átruházása a földesurakra, de az intézményi modellek közül továbbra is hiányzik a „feudum“ és a „beneficium“ (vagyis a tisztség és az azzal járó jövedelem átörökítése).²⁹ Mindezek alapján feltehető a régi szlávok archaikus jogszokásainak továbbélése a 13. századig, de roppant kétséges, hogy a szabadság és egyenlőség állítólagos hagyománya Husz János korában is élő tradícióként formálta az eseményeket. Amennyiben mégis ragaszkodunk ehhez, akkor nem állíthatjuk egyúttal azt is – miként Palacký teszi –, hogy a huszitizmus a koraiújkorai eszmétörténet nyitó fejezetét is jelenti. A törzsi hagyomány kollektivistá jogszokása ugyanis nem fér össze a Biblia szabad értelmezésével.

A szláv demokrácia szellemi örökségét Palacký leginkább Jan Žižka, a zseniális hadvezér személyében vélte felfedezni, aki csak öt évvel a halála előtt lépett ki a történelem színpadára, és minden rang és vagyon nélkül tett szert országos hatalomra. Amint Husz János képviselte a vallási mozgalom szellemét, úgy az anyagi világban Žižka szerzett érvényt az eszméknek a kardja erejével. Semmibe vette a nemzet rendi megosztottságát, bensőségesen kötődött a szlávságához, nem kedvelte a kasztjoghoz ragaszkodó németeket. Nem tartozott a legszélsőségesebb hitvallású táboritákhöz, hiszen valójában még az eredeti táboritákkal sem azonosult, lemondott a hitvitákban való részvételről. Könnyörtenül gyilkolta, rabolta azokat, akik meggyőződése szerint nem követték helyesen az isteni törvényeket, de gyűlölte a legradikálisabb táborita papokat, akiket máglyára vetett. Hol a prágaiakhoz közeledett, hol visszatért a táboritákhöz. Igazi fanatikus volt, egyéni boldogulásával sohasem törődött. Kivételes hadvezérként vereség sohasem érte.³⁰

Nem árt azonban emlékeztetni, hogy a huszita „forradalom“, ahogy Palacký nyomán számos történész nevezte, legalább annyira polgárháború volt, mint önvédelmi harc a külső ellenséggel szemben. Zsigmond király támogatására a pápa több hullámban keresztes hadjáratot hirdetett a cseh eretnekség felszámolására, de a nagy erejű támadások rendre kudarcba fulladtak. A külső támadások szüneteiben fordulatot – szinte követhetetlen – szellemi, politikai és fegyveres harc folyt a különböző pártok között, a szövetségek folyamatosan változtak. A husziták nem csupán a hazai katolikus és királypárti erőkkel folytattak pusztító háborút, hanem egymás ellenében is. Másfél évtizednyi szakadatlan küzdelem után végül a kelyhes párti szövetség megsemmisítő vereséget mért a táboriták és a Žižka örökségét képviselő „árvák“ seregére, és ezzel kezdetét vette a huszita nemesi köztársaság konszolidációja. Palacký árnyalt gondolkodását mutatja, hogy a Lipany községnél lefolyt 1434-es ütközetet ugyan a demokrácia vereségeként értékelí, de Žižka tíz évvel korábbi halálához az alábbi kommentárt fűzte: „Az ő halálát, mely előbb-utóbb maga után vonta a demokrácia bukását Csehországban, az ország számára örvendetes és hasznos eseménynek kell tekinteni, mert megszüntette a kegyetlen harcot olyan ügyért, mely az ő korának szellemében nem volt eléggé meggyökeresedve, s nem

²⁹ Uo. 5-23. nincs oldalszám

³⁰ PALACKÝ, 1939, 488-493.

volt kellő alapja“.³¹ Ennél is tovább megy Josef Pekař, a huszadik század első felének legnagyobb cseh történésze: „Kereken kijelentem, hogy az egyesült cseh pártok győzelme a táboríták és árvák serege fölött történelmünk szerencsés napja“.³² Álláspontját azzal indokolta, hogy a szélsőséges vallási pártok visszaszorítása nem a demokrácia bukását jelentette – ha beszélhetünk egyáltalán demokráciáról ebben az összefüggésben –, hanem az ország nyugalmanak és rendjének a helyreállítását, mely a parlamenti eljárások és megegyezések körébe utalta át a vitás kérdések rendezését. Ez a konszolidációs folyamat elvezetett Podjebrád György, a „huszita király” uralmához, melyet az adott keretek között Palacký is a legkedvezőbb megoldásnak tekintett.

Kétségtelen, hogy saját koncepciójának érvényesítése mellett Palacký igyekezett megőrizni objektivitását, nem retusálta ki a brutális események kaotikus forgatagát. Úgy ítélte meg, hogy a cseh nemzet „nagy árat fizetett, amiért hűtlenül szembefordult a maga korának egyházi rendjével”, hiszen a „vallási fanatizmus szétszakított minden társadalmi köteléket”.³³ A sokéves háborút Palacký pályája első felében felemás jelzőkkel illeti: „pusztulást”, „anarchiát” és „szörnyűségeket” lát, „történelmünk legnagyobb és legszörnyűbb eseményéről” beszél.³⁴ 1836-ban kiadott prágai útikalauzában olyan „hazafiakról” tesz említést, akik 1419 után menekülni kényszerültek a „papi uralom” és a „plebejus csócsélék” elől.³⁵ Ezt a beállítást nem változtatta meg a huszita fejezet végső változatban sem: „Egy csapásra olyan korszakba értünk, amikor a hit és a vallás jelszavával bűnök és hitványságok vernek tanyát. Az emberek között kialudt a szeretet, lángra lobbant a szenvedély, a harag; felbomlott a rend és a nyugalom; számatlanul követtek el borzalmakat. Emberek százezreit mészárolták le, várakat döntöttek romba, városokat dúltak fel, falvakat égettek fel, egész vidékeket fosztottak ki és pusztítottak el”.³⁶ Mindehhez azonban hozzáteszi, hogy erre nem került volna sor, „ha a csehek nem fenyegeti erőszak és teljes pusztulás; ha nem ront rájuk szinte az egész keresztény világ, hogy kiirtsa őket a föld színéről”.³⁷ A harcot végeredményben a „szellemi és erkölcsi erények” billentik a husziták javára, akik a legnehezebb pillanatokban félre tudták tenni belső ellentéteiket. A tágn megfogalmazott új igazságok minimumát a négy prágai cikkely rögzítette, melyhez minden huszita tartotta magát, de ebben a keretben hatalmas ellentétek feszültek egymásnak. A kelyhesek (utraquisták) nem álltak távol a katolikus vallás legfőbb elveitől, a táboríták viszont számtalan irányzatra szakadtak, de eszmei értelemben a protestantizmus előfutárai voltak. Ehhez járult, hogy Palacký szerint a cseh társadalmon belül kiéleződött az arisztokratikus és a demokratikus erők harca. Mind a

31 Uo., 497-498.

32 PEKAŘ, Josef: *K výročí Lipan. [1934]* In: PEKAŘ, Josef (szerk.): *O smyslu českých dějin*. Rozmluvy, Praha, 1990, 152.

33 PALACKÝ, 1939, 235.

34 ČORNEJ, Petr: *Ke genezi Palackého pojetí husitství*. In: ŠMAHEL, František - DOLEŽALOVÁ, Eva (szerk.): *František Palacký – dějiny a dnešek*. Historický ústav AV ČR, Praha, 1999, 130.

35 Uo.

36 PALACKÝ, 1939, 235.

37 Uo., 235-36.

prágaiak, mind a táboríták maguk is mérsékelt, centrista és radikális irányzatok között őrlődtek, és adott esetben kegyetlenül leszámoltak saját belső ellenfeleikkel is. Ilyen fordulat volt Jan Želivský, a Žižkához közelálló prágai pap lefejezése, aki egy ideig „teokratikus köztársaságot” vezetett be a városban, s ilyen volt a Szentírás saját értelmezésükkel kiegészítő két táborita pap, Martinek és Kániš kivégzése, valamint híveik felkoncolása Žižka seregei által. Palacký némileg sarkított álláspontja szerint a legradikálisabb táboritáknál a „chiliasztikus révület” a korai egyház szociális tanaiból és az ősi szlávok demokratikus szelleméből fakadt, míg a mérsékelt prágaiak a rendi kiváltságaikhoz ragaszkodó kelyhes nemességgel szövetkeztek. A szerző eltekint attól, hogy a Tábor városában összpontosuló vidéki radikalizmus inkább a középkori parasztmozgalmak hagyományos keretei között értelmezhető: durván elutasították a fennálló egyházi szokásokat, és nem sok közülük volt a prágai egyetem radikális teológusaihoz. A fordulatot, kegyetlen belső küzdelem árnyoldalait Palacký nem kendőzi el: a katolikus oldalon harcoló keresztések, német patricius polgárok, illetve Žižka és a huszita „tomboló söpredék” gaztetteit egyaránt bemutatja. Ha nem is a mai történetírásnak megfelelően, felidézi a kezdődő osztályellentétet és a modern forradalmak élményvilágát: a kommunisztikus elveket a „Szentírás szabad értelmezése szülte”, melynek francia „hasonmása” 1789-ben a „filozófiából eredt”, ám a valódi forrás mindkét esetben a „nép hirtelen és teljes szabadulása a tekintély egyre terheesebb szorításából”.³⁸ Szabadság és tekintély összhangjának értelmezésében kiütöközik Palacký konzervatív színezetű liberalizmusa: „napvilágra került a szabadságnak az a szörnyű rákfeneje, mely óhatatlanul felbukkan, ha a társadalom nem vezet be pozitív rendszabályokat”, hiszen a „legsabadabb társadalmat is csak a tekintély képes összetartani”, bár ez „csakis az eszmék tekintélye” lehet.³⁹

Mivel Palacký szerint az arisztokratikus és demokratikus princípium párharca a csehországi germán és szláv elemek konfliktusából fakadt, a huszitizmussal életre kelt a nemzeti eszme mozgalma is. A németek állítólagos ősi ellenszenve a csehek iránt vezetett oda, hogy a fegyveres küzdelem már a kezdet kezdetén „faji jelleget” (boje plemeného) öltött, és átvedlett csehek és németek élet-halál harcává.⁴⁰ Ezt a beállítást élesen vitatta Constantin Höfler, prágai német egyetemi tanár, aki katolikus és német szempontból bírálta Palacký művét. Nagy szorgalommal gyűjtötte össze a huszitákra nézve kedvezőtlen forrásokat, és nem vette figyelembe a másik fél érveit.⁴¹ 1868-ban Palacký feltűnést keltő német nyelvű brosúrában válaszolt, melyben nemcsak ellenfele szakmai alkalmatlanságát mutatta ki mintegy ötszáz téves olvasat felsorolásával, hanem a korábbiakhoz képest részletezte és módosította álláspontját.⁴² Teljes egyértelműséggel itt fejt ki először, hogy a huszitizmus volt az első európai konfliktus a katolicizmus és a protestantizmus között, és Husz fellépésével új korszak kezdődik a kereszténység történetében.

38 Uo., 341.

39 Uo., 336.

40 Uo., 418-419.

41 KOŘALKA, Jiří: *Mistr Jan Hus v pojetí Františka Palackého*. In: DRDA, Miloš –HOLEČEK, František J. –VYBÍRAL, Zdeněk (szerk.): *Jan Hus na přelomu tisíciletí*. Albis international, Ústí nad Labem, 2001, 627.

42 Uo., 628.

Korábban még legközelebbi munkatársai, Erben és Kalousek is úgy védték Huszt, mint tévesen elítélt hithű katolikust, aki Palackýnál most a protestantizmus megalapítójaként bukkan föl.⁴³ Az új felfogásban a vakhiten alapuló engedelmesség, illetve a meggyőződés szabadságához ragaszkodó értelem ütközik össze, mely a modern szabadságeszmék kontextusába illeszti a cseh mozgalmat. Ugyanakkor a Höflerrel folytatott vitában Palacký nemzeti elfogultsággal is vádolja ellenfelét, aki szerinte a cseheket és általában a szlávokat a németeknél alacsonyabb értékű rassznak tartja: ahol Höfler „15. századi cseh forradalomról” ír, csupán rablókat, gyilkosokat lát, akik atrocitásokat követnek el a németek ellen. Ám a vitáiban Palacký nemcsak Huszt, az elvhű reformátort védelmezte, hanem a táboríták hadait is, szembeállva az általános előítélettel, mely bennük csupán „felbőszült vadembereket” látott.⁴⁴ Igyekezett megokolni, hogy a husziták tudatában miért fejlődött ki az erős németellenesség: kezdetben azt hangsúlyozta, hogy a cseh közvélemény sértve és megalázva érezte magát Husz és Prágai Jeromos máglyahalálával, illetve az egész cseh nemzet eretnekséggel való megvádoltatása miatt, ám művének végső változatában a német keresztes hadak támadását tekinti elsődleges magyarázatnak. A mai tudományt is zavarba ejti a modern nacionalizmusra emlékeztető, a nyelvre és vérségi összetartozásra hivatkozó huszita-kori cseh messianizmus⁴⁵, mely azonban az isteni törvényt mindig fölrendeli a nemzeti érzésnek.⁴⁶ Bármennyi hasonlóság van tehát az idegenellenességen alapuló premodern etnicizmus és a modern nacionalizmus között, az ideológiai szakadék nem hidalható át. 1412 után az etnikai cseh nemzet egyébként sem sorakozott fel egységesen a huszita mozgalom mögé, ezért mindkét szembenálló fél a „hithű csehek” (věrně Čechy) öndefiníciót használta. Bár Palacký tévesen a modern nemzetfogalmat vetítette vissza a 15. századi konfliktusra, helyesen érvelt Höflerrel szemben, amikor tisztázta Huszt a németgyűlölet vádjával szemben, és a mozgalom vallási jellegét tekintette elsődlegesnek. Művének végső változata paradox jelentéssel telítődik: az univerzális vonások erősítése mellett tovább élezi az etnikai szembenállás motívumát. Ennek magyarázata az 1860-as évek politikai változásaiban rejlik, mely arra a meggyőződésre vezetett, hogy a német hegemonizmus nem csupán a feudalizmusban érvényesült, hanem tovább él a liberalizmus korában is.⁴⁷

---

43 Uo., 633.

44 Uo., 629.

45 ŠMAHEL, František: *Idea národa v husitských Čechách*. Argo, Praha, 2000, 46-59.

46 Uo., 122-124.

47 BENEDEK Gábor: *Történelem és politika Palacký életművében*. In: PALACKÝ, František: *A huszitizmus története*. BENEDEK Gábor (szerk.), Európa, Budapest, 1984, 689.

Palackého interpretace husitského hnutí

Berkes Tamás

Historické dílo Františka Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* je vyzbrojeno metodologickými hodnotami historiografie 19. století. Některá zjištění obsažená v tomto díle se ukázala jako trvalá, ale ideový obsah, kterým je protkán text jako celek, sloužil ideologickým cílům budování českého národa. V souladu s literárně-filologickou povahou českého obrozeneckého hnutí lze chápat i toto umělecky formulované historické dílo jako náhradu za chybějící velký národní epos. To, že se v díle Františka Palackého otevírá tak složité bohatství odstínů a vnitřních rozporů, nasvědčuje tomu, že se autorův názor v průběhu času neustále měnil. Studie, která vychází z předmluvy k *Dějínám* vydané v r. 1848, interpretuje různé varianty husitských kapitol díla a zjišťuje, že se Palacký chtěl hlásit k ustavním a demokratickým zásadám, jejichž předobraz jemně dokreslil do obrazu husitů bojujících za svobodu svědomí. Palacký chtěl husitskou tradici uvést v soulad s ideály liberálního období, a proto zobrazil toto středověké náboženské hnutí jako zvěstovatele ideálu občanských svobod a demokratického společenského řádu. Platnost koncepce spočívá v tom, zda staří Slované skutečně žili v kmenové společnosti raného středověku podle demokratických principů, neboť Palacký předpokládal, že husitské hnutí aktualizovalo tuto ne zcela vybledlou tradici.